

Guaranteeing Fundamental Principles in Light of Criminal Procedure Measures

Zeinab Bagherinezhad¹

1. Department of Criminal Law and Criminology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: zeinabbagherinezhad@iau.ac.ir

ABSTRACT

Fundamental principles form the bedrock of any legal system, serving as the structural and normative foundation of procedural order. In criminal procedure, these principles - rooted in constitutional law, human rights doctrines, domestic legislation, and international instruments - function as enduring safeguards of judicial legitimacy. Their presence ensures the integrity of legal proceedings, while their absence risks procedural disintegration. Given their critical role, protecting these principles requires a dual approach: (1) analyzing their interplay with procedural measures and (2) instituting proportionate sanctions for violations. The relationship between procedural principles and criminal measures is multifaceted. Some principles operate as rule-making norms (establishing concrete procedural standards), while others act as strategic guidelines

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2023.418161.2454

Received:
20 August 2023

Accepted:
26 October 2023

Published:
6 July 2025

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

(shaping broader policy objectives). These interactions may manifest within or beyond the formal criminal process. Through a descriptive-analytical methodology, this article examines the nature of each principle and categorizes its relationship with procedural measures - whether rule-making or strategic. Such an analysis serves two purposes: first, it elucidates the hierarchical significance of each principle within the legal framework; second, it provides a basis for designing tailored sanctions to address violations, thereby reinforcing procedural justice. By systematizing these relationships, the study advances a framework for evaluating the weight of procedural principles and ensuring their enforcement. This contributes to both theoretical clarity and practical efficacy in criminal procedure.

Keywords: Fundamental Principles, Rule-Making Principles, Strategic Principles, Criminal Procedure, Criminal Justice.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Zeinab Bagherinezhad: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Bagherinezhad, Zeinab. "Guaranteeing Fundamental Principles in Light of Criminal Procedure Measures". *Journal of Legal Research*, 24, no. 62 (July 6, 2025), 281-306.

Extended Abstract

For a legal system to fulfill its fundamental objective - namely, the regulation of social relationships and the establishment of public order - individuals must not perceive themselves as free to ignore or disobey legal norms without consequence. The concept of reciprocal rights and duties forms the backbone of any cohesive society, and it is the state's responsibility to guarantee restitution and enforce responses against violations. In this context, fundamental rights are best understood as the institutional embodiments of deeply rooted moral, political, and philosophical values, including liberty, equality, democracy, and the rule of law. Parallel to these, fundamental principles of due process derive from constitutional and human rights commitments, and serve as essential conditions for the legitimacy and continuity of legal proceedings.

These principles are non-derogable and must be upheld by legislators, judges, and litigants alike. While conflicts between principles may require balancing, such resolution does not diminish their inherent value or normative force. The observance of fundamental procedural principles ensures fairness, while their violation may invalidate evidence, undermine investigations, or render judicial decisions illegitimate. Therefore, procedural safeguards must be both respected and reinforced through appropriate legal sanctions. Effective protection of these principles is possible only by understanding their interplay with specific procedural measures - some of which establish concrete procedural rules (rule-making) and others that reflect broader goals (strategic principles).

This research investigates three interrelated questions: (1) On what basis should legal sanctions be determined for breaches of fundamental procedural principles in criminal proceedings? (2) Can internal procedural mechanisms sufficiently guarantee these rights? (3) Should judicial actors be held more directly accountable for violations of these principles?

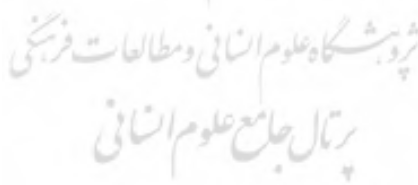
Using a descriptive-analytical method, the study classifies procedural principles according to their normative function - whether they are rule-creating or strategic - and evaluates their legal weight and the corresponding sanctions for their violation. Rule-creating principles, such as the right to defense, equality of arms, and access to evidence, are so integral to the structure of fair trials that their breach typically results in the invalidation of gathered evidence or investigative outcomes. In contrast, violations of strategic principles - such as impartiality, transparency, or timeliness - do not usually result in procedural nullification unless they simultaneously infringe upon rule-creating norms. In these cases, the prevailing legal response tends to involve professional or administrative sanctions rather than direct judicial consequences.

This distinction reveals a structural deficiency: current sanctioning regimes

tend to address procedural defects without holding responsible officials - particularly judges and prosecutors - accountable for breaching foundational norms. To rectify this, the study argues for the inclusion of broader enforcement mechanisms. These would encompass disciplinary, administrative, civil, or even criminal liability for judicial actors who violate procedural guarantees. Only through such comprehensive accountability frameworks can the legal system ensure meaningful adherence to fundamental principles and thereby sustain public trust in the integrity and impartiality of judicial proceedings.

Moreover, the research underscores the deep-rooted connection between national constitutional norms, domestic legal traditions, and international human rights instruments in shaping procedural guarantees. Particularly within criminal adjudication, these principles serve as the moral and institutional infrastructure of the justice system. Their violation threatens not only individual rights but the very legitimacy of legal authority. As such, legal systems must go beyond procedural remedies and embrace institutional reforms that recognize the dual nature of procedural violations: as both breaches of individual rights and as failures of the state's duty to uphold justice.

In conclusion, ensuring the effective implementation of fundamental procedural principles in criminal justice requires more than doctrinal recognition; it necessitates a robust, multidimensional enforcement regime that integrates rule-based remedies with institutional accountability for judicial misconduct.

تضمین اصول بنیادین در پرتو تدابیر دادرسی کیفری

زینب باقری نژاد^۱

۱. گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
zeinabbagherinezhad@iau.ac.ir

چکیده:

کنکاش در هر نظام حقوقی نشان می‌دهد اصول بنیادین در آن نظام حقوقی، زیرساخت‌ها و پایه‌های آن نظام را می‌سازند. اصول بنیادین دادرسی، به مثابه اصول کلی و دائمی، ریشه در حقوق اساسی داشته که وجود آنها باعث پایداری و دوام و نبود آنها موجب ازهم‌گسیختگی حیات دادرسی و مشروعیت آن می‌گردد. این اصول منشأ خود را در ارزش‌ها و باورهای هر نظام، دستاوردها و آموزه‌های حقوق بشری، حقوق داخلی و اسناد بین‌المللی می‌یابند و به همین علت، در قلمرو آیین دادرسی کیفری، اهمیت بیشتری پیدا می‌کنند؛ بنابراین، تأمین و تضمین آنها از طریق شناخت رابطه این اصول با تدابیر دادرسی و تعیین ضمانت اجرای متناسب در مقابل هرگونه عدول یا نقض این اصول امکان‌پذیر خواهد بود. رابطه بین اصول دادرسی که در برخی موارد قاعده‌ساز و در برخی موارد راهبردی هستند، با تدابیر کیفری را گاه می‌توان در درون فرایند دادرسی کیفری و گاه در بیرون از فرایند دادرسی کیفری یافت. در این مقاله به شیوه توصیفی -

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2023.418161.2454

تاریخ دریافت:

۲۹ مرداد ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۴ آبان ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۱۵ تیر ۱۴۰۴

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهشهای حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهشهای حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد [نشریه](#) مراجعه کنید.

تحلیلی، تلاش شده است تا با شناخت نوع اصل و نوع رابطه بین اصول قاعده‌ساز یا راهبردی و تدابیر دادرسی، از یک سو درجه اهمیت و جایگاه آن اصل مورد توجه قرار گیرد و از سوی دیگر، ضمانت اجرای مناسب در پاسخ به نقض آن اصل، تعیین و تبیین گردد.

کلیدواژه‌ها:

اصول بنیادین، اصول قاعده‌ساز، اصول راهبردی، آیین دادرسی کیفری، عدالت کیفری.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

زینب باقری نژاد: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناددهی:

باقری نژاد، زینب. «تضمین اصول بنیادین در پرتو تدابیر دادرسی کیفری». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۲ (۱۵) تیر ۱۴۰۴، (۲۸۱-۳۰۶).

مقدمه

اصول، مجموعه قواعدی است که حقوق موضوعه را می‌سازند^۱ و از دیدگاه ژرا گرنو^۲، اصول بنیادین «مجموعه قواعدی است که هدف اصلی آن، تبیین نقش اصحاب دعوا و دادرسان در فرایند دادرسی و به‌ویژه تعیین حقوق متهمان و بزه‌دیدگان با تضمینات اساسی مربوط به آنهاست»^۳. رعایت هر قاعده حقوقی، نیازمند تضمین آن قاعده از طریق پیش‌بینی ضمانت اجرای مطلوب و مناسب است. این ضمانت اجراها، تضمین‌گر حسن جریان این اصول در مراحل مختلف دادرسی کیفری به‌ویژه مرحله تحقیقات مقدماتی خواهد بود. از این روست که «اصول بنیادین دادرسی از یک سو، دربرگیرنده قواعد آمره مربوط به اعمال و اجرای دادرسی است و از سوی دیگر، مبنای مجازات نقضی است که می‌تواند ناشی از عدم رعایت این الزامات و قواعد آمره باشد»^۴.

اگر مخاطبان حقوق، خود را در انجام یا عدم انجام قواعد حقوقی آزاد و بدون مکافات تصور نمایند، چگونه می‌توان هدف حقوق که تنظیم روابط اشخاص و برقراری نظم در اجتماع است را محقق نمود. همین ویژگی است که می‌طلبد اشخاص در اجتماع، حقوق و تکالیف متقابلی داشته باشند و هرگاه حقوق آنها مورد تعرض قرار گیرد، اعاده آن و واکنش در مقابل متجاوز از سوی دولت تأمین و تضمین گردد. تأمین و تضمین این حقوق با رعایت اصول بنیادین دادرسی و تعیین ضمانت اجرا در مقابل هرگونه عدول یا نقض این اصول امکان‌پذیر می‌گردد. شناخت تضمین‌های اصول بنیادین دادرسی در دعوای کیفری، جز از طریق بررسی رابطه بین اصول بنیادین و تدابیر دادرسی ممکن نخواهد بود و از این طریق است که ضمانت اجرای حاکم بر اصول بنیادین قابل شناسایی خواهد بود.

بنابراین، اصول بنیادین دادرسی که به دنبال اداره اعمال و اجرای دادرسی و تضمین حسن جریان دادگستری هستند، تلاش می‌کنند جریان رسیدگی‌های کیفری را قاعده‌مند و آن را در یک چهارچوب قانونمند، هدایت نمایند. این اصول گاه در درون فرایند دادرسی در رابطه مستقیم با اقدامات و تدابیر قضایی به‌ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی، نمود می‌یابند و گاه در خارج از فرایند دادرسی در رابطه غیرمستقیم با اجرای دادرسی و اعمال قضایی مطرح می‌گردند.

۱ - رابطه مستقیم

1. M. Étienne Vergès, "Les principes directeurs du procès judiciaire", (Thèse de doctorat, université d'Aix-Marseille, 2000), 19.
2. Gerard Cornu
3. Gérard Cornu, *Vocabulaire juridique* (Paris: Puf, 2022), 229.
4. M. Étienne Vergès, *Procédure pénale* (Paris: Lexis Nexis, 2020), 23.

برخی از اصول بنیادین دادرسی رابطه مستقیمی با اقدامات و تدابیر قضایی در فرایند رسیدگی‌های کیفری دارند. این دسته از اصول در درون فرایند دادرسی به‌عنوان اصول قاعده‌ساز قلمداد می‌گردند که رعایت آنها شرط اعتبار اقدامات و اعمال دادرسی محسوب می‌شود؛ اما دسته دیگری از این اصول به‌عنوان اصول راهبردی شناخته می‌شوند که هدف آنها اعتباربخشی به اقدامات قضایی نیست، بلکه به دنبال تضمین حسن جریان دادگستری و اداره مطلوب فرایند قضایی هستند و عدم رعایت آنها با ضمانت اجرایی غیر از بطلان یا بی‌اعتباری اقدامات و تدابیر روبه‌رو می‌گردد. این نکته را نباید فراموش کرد که تفکیک اصول بر اساس این تقسیم‌بندی همواره به‌راحتی امکان‌پذیر نیست و بسیاری از اصول وصف و نقش دوگانه‌ای را بازی می‌کنند که قرار دادن آنها در یک دسته، بر اساس مهم‌تر جلوه نمودن یک ویژگی نسبت به ویژگی دیگر بوده است؛ بنابراین، شناخت اصول قاعده‌ساز در درون فرایند دادرسی (بند نخست) و همچنین، اصول هدایتگر در درون فرایند دادرسی (بند دوم) اهمیت می‌یابد.

۱-۱- اصول قاعده‌ساز در درون فرایند دادرسی

برای شناخت بهتر اصول قاعده‌ساز، ابتدا چіستی اصول قاعده‌ساز و ماهیت آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد، سپس جلوه‌هایی از اصول قاعده‌ساز بیان می‌گردد.

۱-۱-۱- چِستی اصول قاعده‌ساز

هر فرایند دادرسی کیفری، آغاز و پایانی دارد. در مرحله تحقیقات مقدماتی با کشف جرم، این فرایند شروع و با صدور قرار نهایی در این مرحله خاتمه می‌یابد. مرحله تحقیقات مقدماتی که دربرگیرنده مجموعه اقداماتی است که به موجب قانون برای کشف جرم و تحصیل ادله کیفری صورت می‌پذیرد^۵، تابع قواعد و اصولی است که عدم رعایت آنها می‌تواند منجر به بطلان تحقیقات و بی‌اعتباری ادله گردد. در واقع، این دسته از اصول و قواعد دادرسی، در جریان رسیدگی‌های کیفری، شرایط اعتبار و صحت اعمال و تدابیر قضایی را هدف قرار می‌دهند و هرچند در قالب یکی از اصول بنیادین نمود می‌یابند، اما به‌عنوان اصولی قاعده‌ساز قلمداد می‌شوند که در دل فرایند دادرسی و در ارتباط مستقیم با اقدامات قضایی قرار گرفته و به‌عنوان معیار سنجش سلامت و صحت این تدابیر در نظر گرفته می‌شوند. این اصول قاعده‌ساز، هرچند خود بر مبنای مجموعه‌ای از قواعد حقوقی بنیان گذاشته شده‌اند، اما در عین حال، رعایت آنها در جریان رسیدگی‌های کیفری، پایه‌گذار قواعدی است که در قانون، رویه قضایی و نظریه‌های علمای حقوق به

۵. محمد آشوری، آیین دادرسی کیفری، جلد دوم (تهران: انتشارات سمت، ۱۴۰۰)، ۱۶.

رسمیت شناخته شده‌اند. قاعده‌ساز بودن این دسته از اصول - در مقابل اصول راهبردی که قاعده‌ساز قلمداد نمی‌گردند - باعث گردیده است تا قانونگذار و رویه قضایی در تعیین ضمانت اجرای عدم رعایت آنها از ضمانت اجراهای خاص دادرسی استفاده نماید.

بی‌تردید از دل بسیاری از اصول بنیادین می‌توان قواعد چندی را استنباط و استخراج نمود؛ اما در مفهوم اخص، اصلی قاعده‌ساز قلمداد می‌گردد که نخست، بر اساس و مبنای آن، سایر قواعد و اصول دادرسی ایجاد و تفسیر گردد؛ دوم، در پرتو رعایت آن اصل، ارزش قضایی و اعتبار اقدامات و تدابیر دادرسی سنجیده گردد و سوم، نقض این دسته از اصول به مفهوم «عدول از تشریفات اساسی دادرسی و منافع اساسی اصحاب دعوا»^۶ قلمداد گردیده و با بطلان ذاتی ادله تحصیلی یا فرایند تحقیقات مواجه گردد.

۱-۱-۲- جلوه‌هایی از اصول قاعده‌ساز

یکی از مهم‌ترین اصول قاعده‌ساز در فرایند دادرسی کیفری، اصل برائت است که در پرتو آن، مبنای بسیاری از قواعد و اصول حقوقی قابل توجیه خواهد بود. «رعایت اصل برائت کیفری و حاکمیت بخشیدن به آن، در حقیقت یکی از مظاهر حرمت گذاشتن به اصل کرامت انسان و انسانیت است».^۷ تضمین مصونیت از تعرض غیرمجاز به حقوق و آزادی‌های افراد و احترام به آنها (رعایت اصل احترام به حریم خصوصی)، الزام دادستان یا شاکی به اثبات اتهام و ارائه ادله جرم، منع الزام متهم به اثبات بی‌گناهی خود، منع توسل به روش‌های غیرقانونی و نامشروع در تحصیل ادله (رعایت اصل مشروعیت تحصیل دلیل)، ضرورت تفسیر مضیق قوانین کیفری و توسل به اصل تفسیر شک به نفع متهم و بطلان دادرسی در صورت عدول از اصل برائت و توسل به شیوه‌های غیرقانونی، بخشی از مهم‌ترین آثار اصل برائت است که باید در اجرای نظام دادرسی و تدابیر قضایی نمود یابد. این گونه است که اصل سی و هفتم قانون اساسی^۸ اصل برائت را مورد پذیرش قرار داده است و به دنبال آن در بند ۲ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی اذعان می‌دارد «تا جرم در دادگاه صالح اثبات نشود و رأی مستدل و مستند به مواد قانونی و یا منابع فقهی معتبر (در صورت نبودن قانون) قطعی نگردیده، اصل

6. François Fourment, *Procédure pénale* (Paris: Editions paradigme, 2013), 52.

۷. باقر شاملو، «اصل برائت کیفری در نظام‌های نوین دادرسی»، در: مجموعه مقالات علوم جنایی در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳)، ۲۶۲.

۸. اصل سی و هفتم قانون اساسی «اصل، برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود، مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد».

بر براءت متهم بوده و هرکس حق دارد در پناه قانون از امنیت لازم برخوردار باشد». در ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است «اصل، براءت است. هرگونه اقدام محدودکننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص مجاز نمی‌باشد، مگر به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی، در هر صورت این اقدامات نباید به‌گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند». ماده ۱۶۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲،^۹ اصل منع شکنجه را به‌عنوان یکی از آثار اصل براءت، به رسمیت شناخته است و دلیل تحصیلی تحت این شرایط را فاقد ارزش و اعتبار دانسته است.

یکی دیگر از مهم‌ترین اصول قاعده‌ساز در فرایند دادرسی‌های کیفری، اصل بی‌طرفی است؛ چراکه «از میان حقوق یا اصول دادرسی، اصل بی‌طرفی، نقش بنیادین دارد و از لوازم حق‌گزاری و دادرسی است؛ به‌طوری که فقدان این وصف در سیستم دادرسی، سایر اوصاف دادرسی یا حقوق اصحاب دعوا را تحت الشعاع قرار می‌دهد و چه‌بسا سایر حقوق را بی‌معنا و از مفهوم خود تهی سازد».^{۱۰}

وقتی از قواعد و اصول حقوقی دیگر، مانند حق افراد در دسترسی سریع به دادگاه، حق دادخواهی یا حقوق دفاعی متهم سخن به میان می‌آید، لازمه این حقوق بی‌طرفی مرجع قضایی است؛ زیرا صرف اینکه افراد به دادگاه دسترسی داشته باشند، ولی آن دادگاه بی‌طرف نباشد، فایده‌ای بر حق دادخواهی اشخاص مترتب نخواهد بود و حقوق دفاعی متهم نیز جنبه تشریفاتی و صوری به خود می‌گیرد. در دادرسی، رعایت اصل بی‌طرفی به معنای «بی‌نظری» نیست؛ «اگر مقام تصمیم‌گیر، بر اساس و محور منافع یکی از طرفین اظهارنظر یا اقدام قضایی کند و معیار کشف یا شناسایی حقیقت یا عدالت را منافع یکی از طرفین قرار دهد، نقض بی‌طرفی صورت گرفته است و الا اگر در جهت کشف حقیقت یا اجرای عدالت اقدام یا اظهاری کند یا طبق واقع عمل کند یا سخن گوید، طبعاً این امر که حسب مورد، موجب تقویت یا تضعیف موقعیت قضایی یکی از طرفین نسبت به دیگری است، جزء طبیعت و ماهیت دادرسی بوده و نقض بی‌طرفی محسوب نمی‌شود».^{۱۱}

هرچند اصل بی‌طرفی، نیروی الزام‌آور خود را از دو حق اساسی و بنیادین دیگر، یعنی حق برابری

۹. ماده ۱۶۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ «اقراری که تحت اکراه، اجبار، شکنجه و یا اذیت و آزار روحی یا جسمی اخذ شود، فاقد ارزش و اعتبار است و دادگاه مکلف است از متهم تحقیق مجدد نماید».

۱۰. مرتضی ناجی زواره، دادرسی بی‌طرفانه در امور کیفری (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۴)، ۳۲.

۱۱. همان، ۳۴.

انسان‌ها و حق برخورداری از کرامت انسانی می‌گیرد،^{۱۲} اما این اصل به‌تنهایی یک اصل قاعده‌ساز است که در پرتو آن سایر حقوق و اصول مربوط به حقوق اصحاب دعوا تبلور یافته و تفسیر می‌گردند. بر اساس ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری، «مراجع قضایی باید با بی‌طرفی و استقلال کامل به اتهام انتسابی به اشخاص در کوتاه‌ترین مهلت ممکن، رسیدگی و تصمیم مقتضی اتخاذ نمایند».^{۱۳} به‌منظور حفظ ظاهر بی‌طرفانه در دادرسی نیز بر اساس ماده ۴۲۱ این قانون^{۱۴} نیز از موارد رد دادرسی سخن به میان آمده است.^{۱۵} در راستای تضمین اصل بی‌طرفی و عدم رسیدگی دادرسان در مواردی که جهات رد دادرسی وجود دارد، در بند پ ماده ۴۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری،^{۱۶} قانونگذار دادگاه تجدیدنظر را مکلف ساخته است تا رأی صادره را نقض و آن را به مرجع صالح ارجاع نماید.^{۱۷}

۱-۲- اصول هدایتگر در درون فرایند دادرسی

مطالعه اصول هدایتگر در درون فرایند دادرسی می‌طلبد که ابتدا ماهیت اصول هدایتگر مورد بررسی قرار گیرد و سپس مصادیقی از اصول هدایتگر بیان گردد.

۱-۲-۱- ماهیت اصول هدایتگر

۱۲. سید محمد هاشمی، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰)، ۱۲.
۱۳. همچنین در ماده ۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری بیان شده است «بازپرس باید در کمال بی‌طرفی و در حدود اختیارات قانونی، تحقیقات را انجام دهد و در کشف اوضاع و احوالی که به نفع یا ضرر متهم است، فرق نگذارد».
۱۴. ماده ۴۲۱ قانون آیین دادرسی کیفری «دادرسی در موارد زیر باید از رسیدگی امتناع کند و طرفین دعوا نیز می‌توانند در این موارد ایراد رد دادرسی کنند: الف) قرابت نسبی یا سببی تا درجه سوم از هر طبقه بین دادرسی و یکی از طرفین دعوا یا شریک یا معاون جرم، وجود داشته باشد؛ ب) دادرسی قیم یا مخدوم یکی از طرفین دعوی باشد یا یکی از طرفین، مباشر امور دادرسی یا امور همسر وی باشد؛ پ) دادرسی، همسر و یا فرزند او، وارث یکی از طرفین دعوی یا شریک یا معاون جرم باشد؛ ت) دادرسی در همان امر کیفری قبلاً تحت هر عنوان یا سمتی اظهارنظر ماهوی کرده یا شاهد یکی از طرفین بوده باشد؛ ث) بین دادرسی، پدر و مادر، همسر و یا فرزند او و یکی از طرفین دعوی یا پدر و مادر، همسر و یا فرزند او، دعوی حقوقی یا کیفری مطرح باشد یا در سابق مطرح بوده و از تاریخ صدور رأی قطعی، بیش از دو سال نگذشته باشد؛ ج) دادرسی، همسر و یا فرزند او نفع شخصی در موضوع مطروحه داشته باشند».
۱۵. بر اساس بند ۴ ماده ۱۷ قانون نظارت بر رفتار قضات، در صورت خروج قاضی از بی‌طرفی در انجام وظایف قضایی، قاضی متخلف با توجه به اهمیت و شرایط ارتکاب، به یکی از مجازات‌های انتظامی درجه هشت تا سیزده محکوم می‌شود.
۱۶. بند پ ماده ۴۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری «هرگاه رأی توسط دادگاهی که صلاحیت ذاتی یا محلی ندارد صادر شود، دادگاه تجدیدنظر استان، رأی را نقض و پرونده را به مرجع صالح ارسال و مراتب را به دادگاه صادرکننده رأی اعلام می‌کند».
۱۷. اهمیت اصل بی‌طرفی تا حدی است که علاوه بر بطلان تحقیقات، در برخی کشورها، مسئولیت انتظامی، مدنی و کیفری نیز برای دادرسی پیش‌بینی شده است. برای مطالعه بیشتر در این زمینه نک: ناجی زواره، پیشین، ۳۰۹-۳۱۹.

حُسن جریان دادگستری و اداره مطلوب فرایند رسیدگی و به‌طور کلی، اجرا و پیگیری یک دادرسی عادلانه و منصفانه می‌طلبد تا روند رسیدگی به یک پرونده قضایی بر اساس اصول و قواعدی دنبال گردد که ضمن احترام به حقوق اصحاب دعوا، جریان رسیدگی را در یک چهارچوب قانونمند، منظم و منسجم جهت کشف حقیقت هدایت و مدیریت نماید. این دسته از اصول که بیشتر بر مبنای اصول قاعده‌ساز استوار گردیده‌اند و نتیجه و ثمره احترام و رعایت آنها هستند، به‌عنوان اصول هدایتگر شناخته می‌شوند که در جریان رسیدگی‌های کیفری، در ارتباطی مستقیم با تصمیمات و تدابیر دادرسی، نحوه عملکرد مقامات قضایی و چگونگی جری فرایند دادرسی را مشخص می‌نمایند.

ضمانت اجرای عدم رعایت اصول هدایتگر، علی‌الاصول بطلان ادله یا تحقیقات نیست، مگر اینکه نقض آنها، منجر به نقض اصول قاعده‌ساز گردد؛ به همین علت، در قانون و رویه قضایی، بیشتر ضمانت اجرای حرفه‌ای و شغلی تا ضمانت اجرای دادرسی دیده می‌شود.^{۱۸}

بنابراین، اصول هدایتگر اصولی هستند که نخست، اساس و مبنای توجیه‌گر آنها را باید در اصول قاعده‌ساز و اقتضائات آنها دنبال کرد؛ دوم، مدیریت و اداره فرایند دادرسی، تصمیمات و تدابیر قضایی و چگونگی عملکرد مقامات قضایی را هدف قرار می‌دهند؛ سوم، عدم احترام به این دسته از اصول، در قانون و رویه قضایی بیشتر، با ضمانت اجرای انتظامی و مدنی و گاه کیفری مواجه می‌گردد.

۱-۲-۲- مصادیقی از اصول هدایتگر

یکی از اصول مهم راهبردی که در راستای حُسن جریان دادرسی و تحقق کارایی آن همواره در قانون و رویه قضایی مورد تأکید قرار می‌گیرد، اصل تسریع دادرسی و رعایت استانداردهای مهلت معقول است. این اصل رابطه تنگاتنگی با فرض بی‌گناهی متهم و احترام به حقوق دفاعی او دارد، به‌گونه‌ای که هرگاه کُندی فرایند دادرسی، موجب خروج مدت رسیدگی از یک دوره معقول شود و اصل محاکمه متهم در مدت‌زمان معقول را به مخاطره اندازد، رویه قضایی به علت تأثیر این امر بر سایر اصول بنیادین قاعده‌ساز توسل به ضمانت اجرای بطلان دادرسی را تجویز می‌نماید؛ اما در غیر این صورت، «دوره طولانی یک دادرسی کیفری نمی‌تواند منجر به بطلان آن گردد و فقط باعث حق اعتراض ذی‌نفع و حتی تقاضای جبران خسارت علیه دولت می‌گردد».^{۱۹} عدم رعایت اصل تسریع رسیدگی می‌تواند با ضمانت اجرای انتظامی نیز مواجه گردد. بر اساس رأی شعبه دوم دادگاه عالی انتظامی قضات، تأخیر در رسیدگی با

18. Vergès, *Les Principes directeurs du procès judiciaire*, Op. Cit. 388.

19. Cass. Crim. 29 Avril 1996, in: Fourment, Op. Cit. 230

توجه به مقررات آیین دادرسی کیفری، تخلف انتظامی بوده و قاضی قابلیت تعقیب انتظامی دارد.^{۲۰} از این روست که شورای اروپا نیز به موجب کنوانسیون اروپایی حقوق بشر با منع تأخیر نامتعارف در عملکرد سیستم عدالت کیفری و اعلام مسئولیت دولت در این زمینه، درصدد نظارت قضایی بر اصل دادرسی غیر بوروکراتیک^{۲۱} برآمده است. این مکانیسم وضعیتی را فراهم می‌کند که شخص به کارایی دستگاه عدالت کیفری اطمینان نماید.^{۲۲}

اصل سریع بودن دادرسی به‌عنوان یکی از شروط بدیهی دادرسی عادلانه، نه تنها در قوانین داخلی کشورها مورد توجه قرار گرفته است، بلکه این اصل در معاهدات بین‌المللی حقوق بشر و در اساسنامه دادگاه کیفری بین‌المللی وارد شده است. این اصل در تضمین دادرسی عادلانه نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. «زیرا تأخیرهای ناروا ممکن است سبب از دست دادن ادله یا ضعف حافظه و فراموشی شهود گردد. به‌علاوه سرعت محاکمه، فرسایش عاطفی متهم را در اثر دادرسی کیفری به حداقل می‌رساند».^{۲۳} در حقوق داخلی، نشانه‌هایی از توجه قانونگذار به این اصل دیده می‌شود. در این راستا، ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری، به‌صراحت رسیدگی و اتخاذ تصمیم در فرایند دادرسی کیفری را در کوتاه‌ترین مهلت ممکن مورد تأکید قرار داده و از هرگونه اختلال یا طولانی شدن دادرسی، منع نموده است.^{۲۴}

در برخی کشورها، ضمانت اجرای عدم رعایت اصل سرعت در رسیدگی و رعایت مهلت معقول در صورتی که وضعیتی را ایجاد نماید که مانع متهم جهت ارائه ادله به نفع خود گردد، علاوه بر جبران خسارت از متهم، آزاد کردن او از توقیف یا بازداشت است.^{۲۵} این در حالی است که اگر مدت این توقیف

۲۰. دادنامه شماره ۱۰۴ مورخ ۱۳۷۷/۳/۲۶ شعبه دوم دادگاه عالی انتظامی قضات، به نقل از: معاونت آموزش قوه قضائیه،

رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های عمومی جزایی، جلد دوم (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸)، ۱۴۲ و ۲۰۱.

۲۱. بوروکراسی در معنای منفی خود گاهی ریشه در مراحل و تشریفات فراوان و غیرضروری در عملکرد سیستم عدالت کیفری دارد و گاهی منشأ آن در تأخیر زیاد در رسیدگی و عدم تعیین تکلیف قطعی موضوع است.

۲۲. علی قربانی، دادرسی منصفانه در رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر (قم: انتشارات حقوق امروز، ۱۳۹۴)، ۱۷۲.

۲۳. مصطفی فضائلی، دادرسی عادلانه: محاکمات کیفری بین‌المللی (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۴)، ۳۳۶.

۲۴. ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری «مراجع قضایی باید با بی‌طرفی و استقلال کامل در مورد اتهام انتسابی به اشخاص در کوتاه‌ترین مهلت ممکن، رسیدگی و تصمیم مقتضی اتخاذ و از هر اقدامی که باعث ایجاد اختلال یا طولانی شدن فرایند دادرسی کیفری می‌شود، جلوگیری کنند». همچنین در ماده ۹۴ این قانون آمده است «تحقیقات مقدماتی باید به‌سرعت و به نحو مستمر انجام شود و ایام تعطیل مانع انجام آن نیست».

25. Akhil Reed Amar, *The constitution and criminal procedure, First principles* (New Haven: Yale University press, 1998), 102.

یا بازداشت بیشتر یا خارج از مهلت تعیین شده قانونی باشد، مقام صادرکننده قرار با ضمانت اجرای کیفری^{۲۶} و انتظامی^{۲۷} نیز روبه‌رو خواهد شد.

یکی دیگر از اصول هدایتگر، اصل رازداری حرفه‌ای است. هرچند رعایت این اصل در تمامی مراحل دادرسی کیفری مورد پذیرش قرار گرفته است، اما از آنجا که در مرحله تحقیقات مقدماتی بر ویژگی سری و غیرعلنی بودن تحقیقات تأکید می‌گردد،^{۲۸} رعایت این اصل از اهمیت و حساسیت بیشتری برخوردار است. اصل رعایت کرامت و حیثیت اصحاب دعوا به‌ویژه متهم که در پرتو حمایت اصل برائت قرار دارد، به‌عنوان یک اصل بنیادین و قاعده‌ساز می‌طلبد متولیان و مجریان عدالت قضایی، امین و رازدار شهروندان باشند و از افشای اسراری که به دلیل حرفه و شغل خود بر آن آگاهی یافته و برای حفظ آنها سوگند یاد کرده‌اند، خودداری نمایند. از این روست که اصل رازداری حرفه‌ای در مرحله تحقیقات مقدماتی با ویژگی سری بودن تحقیقات پیوند خورده است. «منظور از سری بودن تحقیقات این است که دادستان، بازپرس، ضابطان و سایر افرادی که در جریان پرونده قرار می‌گیرند، مکلف به حفظ راز شغلی و اسراری هستند که در جریان آن قرار می‌گیرند و به این صورت از سری بودن، متهم نیز بهره‌مند می‌گردد».^{۲۹}

اصل رازداری شغلی و حرفه‌ای در حقوق کیفری ایران، مورد پذیرش قرار گرفته^{۳۰} و در ماده ۶۴۸

۲۶. به‌عنوان نمونه ماده ۵۷۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (قانون تعزیرات) مقرر می‌دارد «هرگاه مقامات قضایی یا دیگر مأمورین ذی‌صلاح بر خلاف قانون توقیف یا دستور بازداشت یا تعقیب جزایی یا قرار مجرمیت کسی را صادر نمایند، به انفسال دائم از سمت قضایی و محرومیت از مشاغل دولتی به مدت پنج سال محکوم خواهند شد».

۲۷. به‌عنوان نمونه، در رأی شماره ۲۵۸ مورخ ۱۳۶۹/۱۰/۲۹ شعبه نخست دادگاه عالی انتظامی قضات بیان شده است «طبق ماده ۱۲۳ و ۱۲۴ آیین دادرسی کیفری {سابق}، مأمور تحقیق نمی‌تواند بدون تحقیق از متهم او را بیشتر از ۲۴ ساعت در توقیف نگه دارد. چون دادیار دادرسی متهم را بیش از ۲۴ ساعت در توقیف نگه داشته و از او تحقیق نکرده و تأمین اخذ ننموده، از مواد مزبور تخلف کرده و چون قرار منع تعقیب متهم را ابلاغ نکرده، این تعلل هم تخلف است». برای مطالعه بیشتر نک: احمد کریم‌زاده، آرای دادگاه‌های انتظامی قضات در امور کیفری (تهران: انتشارات جنگل، جاودانه، ۱۳۸۶)، ۷۷-۸۴.

۲۸. در ماده ۹۱ قانون آیین دادرسی کیفری به‌صراحت موضوع سری بودن تحقیقات مقدماتی پیش‌بینی شده است. بر اساس این ماده، «تحقیقات مقدماتی به‌صورت محرمانه صورت می‌گیرد مگر مواردی که قانون به نحو دیگری مقرر نماید. کلیه اشخاصی که در جریان تحقیقات مقدماتی حضور دارند موظف به حفظ این اسرار هستند و در صورت تخلف، به مجازات جرم افشای اسرار شغلی و حرفه‌ای محکوم می‌شوند».

۲۹. آشوری، پیشین، ۳۷.

۳۰. از اصول بیست و دوم و بیست و پنجم قانون اساسی، می‌توان مبانی فلسفی این اصل را استنباط نمود. همچنین، در بندهای ۸ و ۱۱ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، به نحو ضمنی به این اصل توجه شده است.

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (قانون تعزیرات)،^{۳۱} عدم رعایت آن با ضمانت اجرای کیفری مواجه گردیده است. هرچند بهتر بود قانونگذار به منظور حمایت بهتر از حقوق دفاعی متهم، رعایت این اصل را به صراحت در مقررات آیین دادرسی کیفری مورد پذیرش و تأکید قرار می‌داد.^{۳۲} در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه پیش‌بینی شده است «به جز در موردی که قانون به نحو دیگری مقرر کرده باشد و بدون لطمه به حقوق دفاعی متهم، دادرسی در جریان تحقیقات به صورت محرمانه انجام می‌گردد. تمام اشخاصی که در جریان دادرسی حضور دارند، موظف به حفظ اسرار شغلی هستند و در صورت تخلف به مجازات‌های پیش‌بینی شده در مواد ۱۳-۲۲۶ و ۱۴-۲۲۶ قانون جزا (تا یک سال حبس و تا ۱۵ هزار یورو جزای نقدی) محکوم می‌شوند».^{۳۳} همچنین، دیوان عالی کشور فرانسه معتقد است نقض سری بودن تحقیقات نمی‌تواند رأساً با ضمانت اجرای بطلان مواجه گردد؛^{۳۴} اما در صورتی که عدم رعایت این اصل و به‌ویژه رازداری حرفه‌ای باعث صدمه به سایر اصول بنیادین اصحاب دعوا به‌ویژه حقوق دفاعی آنها گردد، ضمانت اجرای بطلان تحقیقات اعمال می‌گردد.^{۳۵} در صورتی که نقض سری بودن تحقیقات مقدماتی منجر به نقض حقوق دفاعی نگردد، رویه قضایی با ضمانت اجرای انتظامی به نقض این اصل بنیادین پاسخ داده است.^{۳۶}

۲- رابطه غیرمستقیم

برخی از اصول بنیادین دادرسی، چه به عنوان اصول قاعده‌ساز و چه به عنوان اصول هدایتگر، رابطه غیرمستقیمی با اقدامات و تدابیر قضایی، خارج از فرایند رسیدگی‌های کیفری پیدا می‌کنند. دسته‌ای از اصول قاعده‌ساز در بیرون از فرایند دادرسی (بند نخست) و دسته‌ای از اصول هدایتگر در بیرون از فرایند

۳۱. ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (قانون تعزیرات) مقرر می‌دارد «اطبا و جراحان و ماماها و داروفروشان و کلیه کسانی که به مناسبت شغل و حرفه خود محرم اسرار می‌شوند، هرگاه در غیر از موارد قانونی، اسرار مردم را افشا کنند به سه ماه و یک روز تا یک سال حبس و یا یک میلیون و پانصد هزار تا شش میلیون ریال جزای نقدی محکوم می‌شوند».

۳۲. این موضوع در ماده ۹۱ قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است «تحقیقات مقدماتی به صورت محرمانه صورت می‌گیرد مگر در مواردی که قانون به نحو دیگری مقرر کرده است. کلیه اشخاصی که در جریان تحقیقات مقدماتی حضور دارند، موظف به حفظ این اسرار هستند و در صورت تخلف، به مجازات جرم افشای اسرار شغلی و حرفه‌ای محکوم می‌شوند».

۳۳. نک: قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، ترجمه عباس تدین (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۶)، ۳۶.

34. Cass. Crim. 30 Avril 1996. Bull. Crim No. 183, in: Fourment, Op. Cit. 230.

35. Cass. Crim. 25 Janvier. 1996, in: Fourment, Op. Cit. 230.

۳۶. به عنوان نمونه نک: دادنامه شماره ۸۳ مورخ ۱۳۷۴/۷/۱۲ دادگاه عالی انتظامی قضات، به نقل از: معاونت آموزش قوه

قضائیه، پیشین، ۲۰۳.

دادرسی (بند دوم) شکل و انسجام یافته و آثار و تبعات خود را بر فرایند دادرسی بار می‌کنند. این تأثیر می‌تواند در قالب پیش‌بینی و ارائه سایر اصول و قواعد حقوقی یا تضمین حسن جریان دادرسی نمود یابد.

۲-۱- اصول قاعده‌ساز در بیرون از فرایند دادرسی

هرچند اصول قاعده‌ساز و اهمیت آنها، پیش از این مورد مطالعه قرار گرفت، اما گاه این دسته از اصول، خارج از فرایند دادرسی‌های کیفری و در بستر سایر شاخه‌های حقوقی شکل می‌گیرند و در عین حال، فرایند رسیدگی‌های کیفری را متأثر می‌سازند؛ پس شایسته است از این منظر، مفهوم اصول قاعده‌ساز مورد مطالعه قرار گیرند و سپس نمونه‌هایی از اصول قاعده‌ساز بیان گردند.

۲-۱-۱- مفهوم اصول قاعده‌ساز

این دسته از اصول گاه، به‌صورت مستقیم در درون فرایند رسیدگی و در دل مقررات آیین دادرسی کیفری شکل می‌گیرند و ریشه و مبنای آنها را باید در درون مقررات و قواعد دادرسی جستجو کرد؛ اما گاه، برخی از اصول بنیادین قاعده‌ساز، فارغ از اصول و قواعد خاص دادرسی و در خارج از فرایند دادرسی و بر مبنای آورده‌های سایر رشته‌های حقوقی به وجود می‌آیند، ولی در عین حال، به‌صورت غیرمستقیم، جریان دادرسی‌های کیفری را تحت تأثیر قرار می‌دهند و از چنان اهمیتی برخوردار می‌گردند که عدم رعایت آنها، از منظر قانونگذار و رویه قضایی با ضمانت اجرای بطلان مواجه می‌گردند.

هرچند بازشناسی تمامی این‌گونه اصول بنیادین و شمارش همه ویژگی‌های آنها به راحتی امکان‌پذیر نیست، اما با وجود این می‌توان برای این دسته از اصول، و رای فرایند دادرسی‌های کیفری، اوصاف مشترکی را جستجو نمود. نخست اینکه، اصول قاعده‌سازی که در بیرون از فرایند دادرسی کیفری به وجود می‌آیند، هرچند به‌طور غیرمستقیم، جریان دادرسی کیفری را تحت تأثیر قرار می‌دهند و در بدو امر جزء شرایط اعتبار و صحت تدابیر قضایی به نظر نمی‌رسند، اما از چنان اهمیت و جایگاهی در قانون، رویه قضایی و حتی نزد علمای حقوق برخوردار می‌گردند که عدم رعایت آنها به مفهوم زیر سؤال بردن ارزش قضایی و حتی اعتبار اقدامات و تدابیر قضایی است و بنابراین، از ضمانت اجرای بطلان ادله یا تحقیقات منتفع می‌گردند. دوم، این دسته از اصول قاعده‌ساز، مختص به دادرسی و جریان رسیدگی‌های کیفری نیستند و می‌توانند در قلمروهای دیگر حقوقی نیز تأثیرگذار باشند، زیرا فلسفه و مبنای اصول قاعده‌ساز خارج از فرایند دادرسی را علی‌الاصول باید در قوانین اساسی و قواعد بنیادین دیگر مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر و... جستجو نمود و با توجه به آورده‌های این قوانین و مقررات، آنها را توجیه و تفسیر کرد.

اصل قانونی بودن به عنوان یکی از اصول بنیادین که توجیه‌گر سایر اصول و قواعد حقوقی است یا اصل احترام به کرامت انسانی اشخاص که مبنای اساسی و حقوق بشری دارد، می‌تواند به عنوان مصادیقی از این دسته از اصول مورد مطالعه قرار گیرد.

۲-۱-۲- نمونه‌هایی از اصول قاعده‌ساز

اصل قانونی بودن دادرسی کیفری یا اصل قانونمندی کیفری، به عنوان یکی از اصول قاعده‌ساز، از ارکان اصل قانونی بودن حقوق جزاست که به موجب آن، احکام محاکم باید به دنبال یک محکمه قانونی و از دادگاه صلاحیت‌دار صادر شده باشند. در حال حاضر، محتوای این اصل در اصل سی و ششم قانون اساسی مورد حکم قانونگذار قرار گرفته است.^{۳۷} در نظام کیفری کشورهای غربی، سابقه تاریخی اصل قانونی بودن حقوق جزا و دادرسی کیفری به قرن هجدهم برمی‌گردد. تا آن زمان مقامات قضایی این کشورها در تعیین جرم و پیش‌بینی میزان کیفر، حدومرزی نمی‌شناختند و بر اساس زمان، عرف و عادات موجود حکم می‌دادند.^{۳۸}

بکار یا لزوم قانونی بودن جرم و مجازات را این‌گونه تبیین کرد: «تنها قانون می‌تواند مجازاتی را که منطبق با جرم باشد، معین کند و این اقتدار فقط در دست قانونگذار است که به موجب یک قرارداد اجتماعی نماینده کل جامعه است... هر شهروندی باید بداند چه موقع بی‌گناه است و چه موقع خطاکار».^{۳۹} اصل قانونی بودن را می‌توان اصلی قاعده‌ساز خارج از فرایند دادرسی دانست که قلمرو خود را به فرایند دادرسی گسترش داده است. در یک دولت قانون‌مدار، همه چیز تابع اصول حقوقی و قانونی است و به‌طور کلی می‌توان از حاکمیت قانون سخن به میان آورد. دولت قانون‌مدار بر پایه اعتماد به قواعد و اصول حقوقی بنا گردیده است و از آن برای محدود کردن دولت‌ها در سوءاستفاده‌های احتمالی از حاکمیت استفاده می‌شود. مهم‌ترین اثر حاکمیت قانون، ارزشمند شدن اصول حقوقی و بسط و گسترش آن به قلمروهای مختلف حقوقی است. اصل قانونی بودن تلاش می‌کند تمامی اقدامات و تشریفات حاکمیت در یک چهارچوب قانونمند و قاعده‌مند جریان یابد. در فرایند دادرسی‌های کیفری نیز این اصل اثرگذار خواهد بود. رعایت اصل قانونی بودن دادرسی به مفهوم پذیرش بسیاری از اصول و قواعد حقوقی مبتنی بر این اصل در جریان دادرسی‌های کیفری مانند اصل برائت، اصل مشروعیت تحصیل

۳۷. اصل سی و ششم قانون اساسی «حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد».

۳۸. برای مطالعه بیشتر نک: محمدعلی اردبیلی، حقوق جزای عمومی، جلد نخست (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۱)، ۱۷۲.

۳۹. سزار بکاریا، رساله جرایم و مجازات‌ها، ترجمه محمدعلی اردبیلی (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰)، ۳۴.

ادله کیفری و اصول مربوط به دادرسی منصفانه است؛ بنا بر این اصل، از زمان ارتکاب جرم تا زمان صدور حکم، باید کلیه تشریفات دادرسی رعایت گردد و در صورت عدم رعایت آیین دادرسی، حکم دادگاه کیفری قابل نقض خواهد بود.^{۴۰} «تأکید دادرسی قانونی در امور کیفری، بدین خاطر است که قضات، اختیار تام در چگونگی محاکمه نداشته باشند؛ چراکه در این صورت به طرف یکی از اصحاب دعوی سوق داده می‌شوند»^{۴۱} و از اصل بی‌طرفی که لازمه رسیدگی‌های کیفری است، دور می‌گردند.

اصل قانونمندی هرچند در نگاه نخست، در بستر حقوق کیفری ماهوی و در مقام شناسایی جرایم و تعیین مجازات آنها مطرح گردیده و سپس، حیطه عملکرد خود را به حقوق کیفری شکلی گسترش داده است، اما هیچ‌گاه مختص به قلمرو حقوق کیفری نبوده و در بسیاری از شاخه‌های حقوقی مطرح و لازم‌الاتباع گردیده است. به‌عنوان نمونه هیئت عمومی دیوان عدالت اداری در تعارض میان آرای شعب با ذکر این نکته که «آرای صادره از هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری باید مبتنی بر دلایل متقن، معتبر و ضوابط شرعی و قانونی باشد»،^{۴۲} رعایت اصل قانونی بودن را از اصول بدیهی داوری قلمداد نموده و صدور رأی بدون رعایت این اصل را مغایر با مقررات و موازین قانونی تشخیص داده است.

یکی دیگر از اصول قاعده‌ساز در بیرون از فرایند دادرسی، اصل رعایت کرامت انسانی اشخاص در فرایند رسیدگی است. اهمیت این اصل و احترام به حقوق و آزادی‌های شهروندان در قانون اساسی تا آنجاست که این اصل، جزء مبانی اعتقادی نظام و هم‌طراز اصول اعتقادی چون توحید، نبوت و معاد قلمداد شده و در مقدمه قانون اساسی، آزادی و کرامت انسانی بشر، سرلوحه اهداف قانون اساسی محسوب گردیده است.^{۴۳}

علاوه بر مقررات مذکور، در کنوانسیون‌های مختلف بین‌المللی از جمله میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^{۴۴} که به تصویب دولت ایران نیز رسیده است، کرامت و حیثیت ذاتی انسان‌ها مورد تأکید

۴۰. مراجع عالی با توجه به مواد ۴۵۰ و ۴۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری، در مواجهه با آرا و تصمیمات قضایی که مغایر با قانون و عدم رعایت تشریفات قانونی صادر گردیده است، از ضمانت اجرای نقض آرای صادره استفاده می‌نمایند. نک: معاونت آموزش قوه قضائیه، مجموعه نشست‌های قضایی، مسائل آیین دادرسی کیفری (۱) (تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۸۶)، ۱۳۴.

۴۱. علیرضا میلانی، نگرشی بر اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۶)، ۱۲۶.

۴۲. وحید آگاه، حقوق بنیادین و اصول حقوق عمومی در رویه هیئت عمومی دیوان عدالت اداری (۱۳۸۸-۱۳۶۱) (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۹)، ۵۶ و ۷۲.

۴۳. نگاه کنید به فصول نخست و سوم قانون اساسی و اصول مندرج در آنها.

۴۴. ماده ۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی «هیچ کس را نمی‌توان مورد آزار و شکنجه و یا مجازات‌ها یا رفتارهای

قرار گرفته و مقررات حمایتی مختلفی در این خصوص پیش‌بینی گردیده است.^{۴۵} در همه این کنوانسیون‌ها،^{۴۶} حیثیت و کرامت ذاتی انسانی، محور و مبنای عدالت، آزادی، صلح و حقوق مساوی بشر تلقی گردیده است.

در پرتو اصل احترام به کرامت انسانی شهروندان که ریشه در قانون اساسی دارد و مختص به امور کیفری نیست، مشروعیت نظام دادرسی، تعدیل حاکمیت مطلق و انحصاری دولت‌ها و در نهایت قانونمند شدن اعمال محدودیت بر حقوق و آزادی‌های اساسی شهروندان، تأمین و تضمین می‌گردد. ضرورت اعمال این اصل در دادرسی‌های اداری نیز مورد توجه قرار گرفته است. در همین راستا، بند ۴ ماده ۸ قانون رسیدگی به تخلفات اداری «ایراد تهمت، افترا و هتک حیثیت» را تخلف اداری قلمداد نموده و برای آن ضمانت اجرای انتظامی پیش‌بینی کرده است.^{۴۷} اگر قواعد آیین دادرسی ظالمانه و خودسرانه باشند و به دولت و مقامات اجرایی قانون، اجازه استفاده از شیوه‌ها و تدابیر خودسرانه و مستبدانه را بدهند، کارایی و مشروعیت سیاسی و اخلاقی خود را از دست خواهند داد.^{۴۸}

اصل حاکمیت قانون که خود مبتنی بر احترام به کرامت ذاتی انسان‌ها، حقوق و آزادی‌های آنهاست، یکی از پایه‌های مهم آیین دادرسی کیفری به‌ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی است و بر این مبنا توجیه می‌گردد.

از آنجا که مقررات آیین دادرسی کیفری و چگونگی عملکرد مراجع قضایی، بیانگر حدود و قلمرو حقوق و آزادی‌های شهروندان در جامعه است،^{۴۹} احترام به کرامت ذاتی انسان‌ها و رعایت حقوق و آزادی‌های آنان در بستر رسیدگی‌های کیفری از اهمیت بیشتری برخوردار است و با ضمانت اجرای

ظالمانه یا خلاف انسانی یا تزدیلی قرار داد. مخصوصاً قرار دادن یک شخص تحت آزمایش‌های پزشکی یا عملی بدون رضایت آزادانه او ممنوع است».

۴۵. به‌عنوان نمونه نک: بندهای ۱، ۲، ۶، ۷ و ۹ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی.

۴۶. به‌عنوان نمونه نک: ماده ۳ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، بند ۲ ماده ۵ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، ماده ۵ کنوانسیون آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها و مواد ۱۱ و ۲۰ اعلامیه اسلامی حقوق بشر.

۴۷. نک: مواد ۸ و ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری.

۴۸. طوبی شاکری گلپایگانی، سیاست جنایی اسلامی (تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶)، ۲۰۱.

۴۹. حقوق‌دان ایتالیایی، ماریو پاکانا، در قرن هجدهم گفته است «اگر کسی به یک کشور ناشناخته‌ای وارد شود و خواهان آن باشد که بداند در آن کشور، آزادی‌های مدنی رعایت می‌شود یا نه، باید آیین دادرسی آن کشور را مطالعه کند». نک: ژان پرادل، «به دنبال اصول راهبردی مشترک آیین دادرسی کیفری کشورهای مختلف اروپایی»، ترجمه منوچهر خزانی، مجله دفتر خدمات حقوقی بین‌الملل جمهوری اسلامی ایران، ۲۴، ۱ (۱۳۷۶)، ۷۸.

خاص خود تأمین و تضمین می‌گردد.

در کنار ضمانت اجرای کیفری^{۵۰} و مدنی^{۵۱} که قانونگذار به علت نقض اصل احترام به کرامت انسانی شهروندان و حقوق و آزادی‌های آنها پیش‌بینی کرده است، می‌توان از ضمانت اجرای خاص دادرسی مانند بی‌اعتباری یا بطلان تحقیقات^{۵۲} و حتی توسل به تجدیدنظرخواهی از آرا به «ادعای عدم اعتبار مدارک استنادی دادگاه» یا «مخالف بودن رأی با قانون»^{۵۳} استفاده نمود.

۲-۲- اصول هدایتگر در بیرون از فرایند دادرسی

اصول هدایتگر و اهمیت آنها پیش از این مورد بررسی قرار گرفت؛ این دسته از اصول، گاه خارج از فرایند دادرسی‌های کیفری و در بستر سایر رشته‌های حقوقی شکل می‌گیرند، اما فرایند رسیدگی‌های کیفری را متأثر می‌سازند؛ پس شایسته است از این منظر، مفهوم اصول هدایتگر مورد مطالعه قرار گیرند و سپس مواردی از اصول هدایتگر بیان گردند.

۲-۲-۱- مفهوم اصول هدایتگر

همان‌گونه که گذشت، حُسن جریان دادگستری و اداره مطلوب آن ایجاب می‌نماید، جریان دادرسی در یک چهارچوب قانونمند و منظم جهت کشف حقیقت، هدایت گردد. این مهم، در بستر رعایت مجموعه قواعد و اصولی محقق می‌گردد که در ارتباط با تصمیم‌ها و تدابیر دادرسی، نحوه عملکرد مقامات قضایی و چگونگی جریان دادرسی، تضمین و وضع گردیده‌اند. این دسته از اصول که همواره ارتباط مستقیم با تصمیم‌ها و جریان رسیدگی‌های کیفری ندارند و گاه خارج از فرایند دادرسی‌های کیفری، در بستر سایر رشته‌های حقوقی شکل می‌گیرند و در زمره آورده‌های این رشته‌ها قلمداد می‌گردند، مدیریت و اداره فرایند قضایی و عملکرد مقامات قضایی را بر عهده دارند؛ بنابراین، اصول هدایتگر اصولی هستند که در وهله نخست، اساس و مبنای توجیه‌گر آنها را باید در اصول قاعده‌ساز و اقتضائات آنها دنبال کرد؛ در وهله دوم، مدیریت و اداره فرایند دادرسی، تصمیمات و تدابیر قضایی و چگونگی عملکرد مقامات قضایی را نه‌تنها در فرایند دادرسی‌های کیفری، بلکه در رسیدگی‌های اداری و مدنی، هدف قرار می‌دهند؛ در

۵۰. به‌عنوان نمونه نک: مواد ۱۳ و ۱۶۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و مواد ۵۷۰ و ۵۷۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (قانون تعزیرات).

۵۱. به‌عنوان نمونه نک: ماده ۱۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و مواد ۱ و ۵ قانون مسئولیت مدنی.

۵۲. عباس تدین، تحصیل دلیل در آیین دادرسی کیفری (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵)، ۲۳۴.

۵۳. نک: بندهای الف و ب ماده ۴۳۴ قانون آیین دادرسی کیفری.

وهله سوم، عدم احترام به این دسته از اصول، در قانون و رویه قضایی بیشتر با ضمانت اجراهای انتظامی و مدنی و گاه کیفری مواجه می‌گردد. در وهله چهارم، فلسفه و مبنای اصول هدایتگر خارج از فرایند دادرسی را علی‌الاصول باید در قوانین اساسی و قواعد بنیادین دیگر مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر جستجو نمود. اصل استقلال قضایی و اصل در دسترس بودن مرجع قضایی می‌تواند به‌عنوان مصادیقی از این دسته از اصول مورد مطالعه قرار گیرند.

۲-۲-۲- مواردی از اصول هدایتگر

اصل استقلال قضایی به معنای مصونیت از نفوذ و کنترل سیاسی یا اجرایی است. هرگاه مراجع و قدرت‌هایی در پی آن باشند تا با نفوذ و تأثیرگذاری بر دادگاه یا قضات، رأی و تصمیم آنها را متأثر سازند و دادگاه یا قضات، فاقد ابزار و تضمین‌های لازم برای مصون ماندن از چنین تأثیری باشند، فاقد استقلال خواهند بود.^{۵۴} «منظور از استقلال قضایی این است که دادرسان در صدور رأی تنها قانون و وجدان را حاکم اعمال خود قرار دهند و توجهی به دستورها، نظرها و خواسته‌های دیگران نداشته باشند، از هیچ مانع و رادعی نهراسند و بیم انفصال، تنزل رتبه و مقام، تغییر محل خدمت و موقعیت شغلی به خود راه ندهند».^{۵۵} بر اساس اصل یک‌صد و پنجاه و ششم قانون اساسی، «قوه قضائیه قوه‌ای است مستقل که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت است» و بر اساس اصل یک‌صد و پنجاه و نهم این قانون، در راستای استقلال قوه قضائیه به‌منظور جلوگیری از دخالت سایر قوا «مرجع رسمی تظلمات و شکایات، دادگستری است. تشکیل دادگاه‌ها و تعیین صلاحیت آنها منوط به حکم قانون است» و در نهایت، با توجه به اقتضای استقلال قاضی در اصل یک‌صد و شصت و چهارم از منع انفصال قاضی بدون محاکمه و ثبوت جرم یا تغییر محل خدمت یا سمت او بدون رضایت سخن به میان آمده است.

بر اساس بخشنامه رئیس قوه قضائیه، «استقلال قضایی در تصمیم‌گیری‌های قضایی ایجاب می‌نماید کار رسیدگی و صدور رأی در دعاوی و اجرای احکام قطعی، با دقت مطابق با قوانین و مقررات صورت گیرد. افراد و مقاماتی که در قوه قضائیه یا خارج از آن تکلیفی در این زمینه ندارند، نباید در اتخاذ تصمیم‌های قضایی توصیه یا دخالتی نمایند. احکام و قرارها باید به نحوی موجه و مستدل باشند که برای طرفین و اذهان عمومی شائبه اعمال نفوذ و سفارشی را در بر نداشته باشد و همگان را به سیر یک

۵۴. فضائی، پیشین، ۱۸۰.

۵۵. محمود آخوندی، آیین دادرسی کیفری (اندیشه‌ها)، جلد چهارم (قم: انتشارات اشراق (دانشگاه قم)، ۱۳۸۱)، ۲۹۹.

دادرسی عادلانه و عاری از توصیه، مطمئن سازد. از این رو، قضات در جریان اقدام‌های قضایی نباید توصیه‌ای خارج از اصول، اشخاص و مقام‌های قضایی را مورد توجه قرار دهند و تحت تأثیر نفوذ متنفذین یا افراد مطرح و شاخص مرتکب اقدام خلاف قانون شوند و الا مورد مؤاخذه و پیگرد انتظامی قرار خواهند گرفت.^{۵۶} به موجب ماده ۱۷ آیین‌نامه نظارت و ارزیابی دادستانی انتظامی قضات،^{۵۷} عدم حُسن اجرای بخشنامه‌های رئیس قوه قضائیه، تخلف انتظامی محسوب می‌گردد.

استقلال نهاد قضایی علاوه بر مراجع کیفری، باید در رسیدگی‌های حقوقی و اداری و از سوی دولت و مأمورین دولتی نیز رعایت و در قوانین اساسی و عادی تضمین گردد.^{۵۸} در همین راستا، دیوان عدالت اداری احکامی را در جهت تضمین استقلال قوه قضائیه صادر نموده است. به‌عنوان نمونه، در دادنامه شماره ۱۷۱ مورخ ۷۹/۵/۱۶، شعبه دیوان عدالت اداری، ابطال موادی از آیین‌نامه اجرایی قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر را به این جهت اعلام نموده است که وضع مقررات دولتی در جهت تحدید و تضییق قلمرو صلاحیت، اختیارات و استقلال قاضی در امر قضا مغایر با اصول ۱۵۶ و ۱۶۷ قانون اساسی در خصوص استقلال قوه قضائیه و اعتبار استنباط و استنتاج قاضی از مقررات موضوعه است.^{۵۹} یکی دیگر از اصول هدایتگر در بیرون از فرایند دادرسی، اصل در دسترس بودن مرجع قضایی است. این اصل به مفهوم پیش‌بینی و وجود نهادهای قضایی، فقدان موانع طبیعی یا فیزیکی در دسترسی به آنها و در نهایت عدم مانع قانونی یا انسانی (تصمیم‌ها و عملکرد مقامات دولتی) در دسترسی به دادگاه است. این اصل به‌عنوان یکی از حقوق ملت در فصل سوم قانون اساسی مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس اصل سی و چهارم این قانون «دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هر کس می‌تواند به‌منظور دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع نماید، همه افراد ملت حق دارند این‌گونه دادگاه‌ها را در دسترس داشته باشند و هیچ کس را نمی‌توان از دادگاهی که به موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد، منع کرد». اطلاق واژه «دادگاه‌های صالح» نشان می‌دهد که اصل دسترسی همه افراد به دادگاه، هم شامل مراجع قضایی و هم شامل مراجع اداری می‌گردد؛ به عبارت دیگر، بیان اصل دادخواهی در ذیل فصل مربوط

۵۶. بخشنامه شماره ۱۳۳۴۴/۱۷۹ مورخ ۷۹/۷/۲۶ رئیس قوه قضائیه.

۵۷. ماده ۱۷ آیین‌نامه نظارت و ارزیابی دادستانی انتظامی قضات مصوب ۸۲/۴/۸ «هیئت اعزامی، حُسن اجرای بخشنامه‌های رئیس قوه قضائیه را بررسی، در صورت مشاهده تخلف جهت تعقیب انتظامی مراتب را صورت‌جلسه و در گزارش خود منعکس می‌نماید».

۵۸. نک: ماده ۱ اصول بنیادین استقلال قضایی.

۵۹. نک: آگاه، پیشین، ۳۴.

به حقوق ملت در قانون اساسی بدین معناست که قانونگذار علاوه بر محاکم قضایی در تمامی هیئت‌ها و کمیسیون‌هایی که به امر قضا و حل و فصل اختلافات می‌پردازند، رعایت این اصل را ضروری دانسته است. برخی از آرای هیئت عمومی دیوان عدالت اداری نیز بر این موضوع صحه می‌گذارند.^{۶۰}

در راستای تضمین اصل در دسترس بودن نهادهای قضایی، قانونگذار در ماده ۵۹۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (قانون تعزیرات)،^{۶۱} به صراحت استنکاف مقام قضایی از قبول شکایت یا رسیدگی به آن را جرم دانسته و برای مرتکب ضمانت اجرای کیفری و جبران خسارت متضرر را پیش‌بینی نموده و حتی نرساندن شکایت زندانی به مقامات ذی‌صلاح یا عدم استماع آن را نیز با ضمانت اجرای کیفری مواجه ساخته است.^{۶۲} علاوه بر ضمانت اجرای کیفری و مدنی، استنکاف از رسیدگی و امتناع از انجام وظایف قانونی به عنوان یک تخلف انتظامی شناخته شده و برای مرتکب ضمانت اجرای انتظامی نیز پیش‌بینی شده است.^{۶۳}

نتیجه‌گیری

رعایت هر قاعده حقوقی نیازمند تضمین آن قاعده از طریق پیش‌بینی ضمانت اجرای مطلوب و مناسب است. این ضمانت اجراها، تضمین‌گر حسن جریان این اصول در مراحل مختلف دادرسی به‌ویژه مرحله تحقیقات مقدماتی خواهند بود.

برخی از اصول بنیادین دادرسی رابطه تنگاتنگی با اقدامات و تدابیر قضایی در فرایند رسیدگی‌های کیفری دارند. این دسته از اصول و قواعد دادرسی، در جریان رسیدگی‌های کیفری، شرایط اعتبار و صحت اعمال و تدابیر قضایی را هدف قرار می‌دهند و هرچند در قالب یکی از اصول بنیادین نمود می‌یابند، اما به عنوان اصولی قاعده‌ساز قلمداد می‌شوند که در دل فرایند دادرسی و در ارتباط با اقدامات

۶۰. به عنوان نمونه نک: رأی وحدت رویه شماره ۲۱۵ مورخ ۶۹/۹/۲۰ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری و برای مطالعه بیشتر در این زمینه نک: آگاه، پیشین، ۶۸-۶۹.

۶۱. ماده ۵۹۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (قانون تعزیرات) «هر یک از مقامات قضایی که شکایت و تظلمی مطابق شرایط قانونی نزد آنها برده شود و با وجود اینکه رسیدگی به آنها از وظایف آنان بوده، به هر عذر و بهانه اگرچه به عذر سکوت یا اجمال یا تناقض قانون از قبول شکایت یا رسیدگی به آن امتناع کند یا صدور حکم را بر خلاف قانون به تأخیر اندازد یا بر خلاف صریح قانون رفتار کند، دفعه اول شش ماه تا یک سال و در صورت تکرار به انفسال دائم از شغل قضایی محکوم می‌شود و در هر صورت به تأدیه خسارات وارده محکوم خواهد شد».

۶۲. نک: مواد ۵۷۲ و ۵۷۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (قانون تعزیرات).

۶۳. نک: بند ۵ ماده ۱۷ قانون نظارت بر رفتار قضات و برای مطالعه رویه قضایی در مورد این موضوع، نک: معاونت آموزش قوه قضائیه، رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های عمومی جزایی، پیشین، ۱۴۴.

قضایی قرار گرفته و به‌عنوان معیار سنجش سلامت و صحت این تدابیر در نظر گرفته می‌شوند. عدم رعایت آنها با ضمانت اجراهای بطلان یا بی‌اعتباری اقدامات و تدابیر روبه‌رو می‌گردد؛ اما دسته دیگری از این اصول به‌عنوان اصول راهبردی شناخته می‌شوند که هدف آنها اعتباربخشی به اقدامات قضایی نیست، بلکه به دنبال تضمین حسن جریان دادگستری و اداره مطلوب فرایند قضایی هستند و عدم رعایت آنها با ضمانت اجراهایی غیر از بطلان یا بی‌اعتباری اقدامات و تدابیر روبه‌رو می‌گردد.

حسن جریان دادگستری و اداره مطلوب فرایند رسیدگی و به‌طور کلی، اجرا و پیگیری یک دادرسی عادلانه و منصفانه می‌طلبد تا روند رسیدگی به یک پرونده قضایی بر اساس اصول و قواعدی دنبال گردد که ضمن احترام به حقوق اصحاب دعوا، جریان رسیدگی را در یک چهارچوب قانونمند، منظم و منسجم جهت کشف حقیقت هدایت و مدیریت نماید. این دسته از اصول که بیشتر بر مبنای اصول قاعده‌ساز استوار گردیده‌اند و نتیجه و ثمره احترام و رعایت آنها هستند، به‌عنوان اصول هدایتگر شناخته می‌شوند که در جریان رسیدگی‌های کیفری، در ارتباط با تصمیمات و تدابیر دادرسی، نحوه عملکرد مقامات قضایی و چگونگی جری فرایند دادرسی را مشخص می‌نمایند. ضمانت اجرای عدم رعایت اصول هدایتگر، علی‌الاصول بطلان ادله یا تحقیقات نیست، مگر اینکه نقض آنها، منجر به نقض اصول قاعده‌ساز گردد؛ به همین علت در قانون و رویه قضایی، بیشتر ضمانت اجراهای حرفه‌ای و شغلی تا ضمانت اجراهای دادرسی در این خصوص دیده می‌شود. عدم احترام به اصول و قواعد دادرسی باعث می‌گردد که ادله جمع‌آوری شده یا تحقیقات صورت‌گرفته در معرض بطلان و بی‌اعتباری قرار گیرند یا اقدامات و ادله تحصیلی هرچند باطل نگردند، اما کارایی و اثر خود را از دست بدهند که در این حالت با عدم پذیرش عمل یا دلیل روبه‌رو می‌شویم.

هرچند این ضمانت اجراهای ناظر به جریان دادرسی، تدبیر مناسبی جهت اعاده وضعیت ناقض اصول دادرسی و جبران آن است، اما این ضمانت اجراها در واقع، پاسخی به تدابیر مغایر با اصول دادرسی قلمداد می‌گردند و فی‌نفسه واکنشی نسبت به مقامات قضایی به‌عنوان یکی از طرفین و کنشگران جریان رسیدگی که مرتکب نقض این اصول شده‌اند، به حساب نمی‌آیند؛ در حالی که این مقامات نیز می‌بایست با اثر چنین ضمانت اجراهایی روبه‌رو گردند. از این رو، در قوانین و مقررات طیف گسترده‌ای از تدابیر انتظامی- اداری و یا کیفری- مدنی نیز در این خصوص پیش‌بینی شده است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- اردبیلی، محمدعلی. حقوق جزای عمومی. جلد نخست. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۱.
 - آشوری، محمد. آیین دادرسی کیفری. جلد دوم. تهران: انتشارات سمت، ۱۴۰۰.
 - آخوندی، محمود. آیین دادرسی کیفری (اندیشه‌ها). جلد چهارم. قم: انتشارات اشراق (دانشگاه قم)، ۱۳۸۱.
 - آگاه، وحید. حقوق بنیادین و اصول حقوق عمومی در رویه هیئت عمومی دیوان عدالت اداری (۱۳۸۸-۱۳۶۱). تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۹.
 - بکاریا، سزار. رساله جرایم و مجازات‌ها. ترجمه محمدعلی اردبیلی. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰.
 - پرادل، ژان. «به دنبال اصول راهبردی مشترک آیین دادرسی کیفری کشورهای مختلف اروپایی». ترجمه منوچهر خزانی. مجله دفتر خدمات حقوقی بین‌الملل جمهوری اسلامی ایران، ۲۴، ۱ (۱۳۷۶)، ۷۸.
 - تدین، عباس. تحصیل دلیل در آیین دادرسی کیفری. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.
 - شاکری گلپایگانی، طوبی. سیاست جنایی اسلامی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶.
 - شاملو، باقر. «اصل برائت کیفری در نظام‌های نوین دادرسی». در: مجموعه مقالات علوم جنایی در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳، ۲۶۲-۲۸۳.
 - فضائلی، مصطفی. دادرسی عادلانه: محاکمات کیفری بین‌المللی. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۴.
 - قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه. ترجمه عباس تدین. تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۶.
 - قربانی، علی. دادرسی منصفانه در رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر. قم: انتشارات حقوق امروز، ۱۳۹۴.
 - کریمزاده، احمد. آرای دادگاه‌های انتظامی قضات در امور کیفری. تهران: انتشارات جنگل، جاودانه، ۱۳۸۶.
 - معاونت آموزش قوه قضائیه. مجموعه نشست‌های قضایی، مسائل آیین دادرسی کیفری (۱). تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۸۶.
 - معاونت آموزش قوه قضائیه. رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های عمومی جزایی. جلد دوم. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
 - میلانی، علیرضا. نگرشی بر اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۶.
 - ناجی زواره، مرتضی. دادرسی بی‌طرفانه در امور کیفری. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۴.
 - هاشمی، سید محمد. حقوق بشر و آزادی‌های اساسی. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰.
- (ب) منابع خارجی

- Amar, Akhil Reed. *The constitution and criminal procedure, First principles*. New Haven: Yale University press, 1998.
- Cornu, Gérard. *Vocabulaire juridique*. Paris: Puf, 2022.
- Fourment, François. *Procédure pénale*. Paris: Editions paradigme, 2013.
- Vergès, M. Étienne. "Les principes directeurs du procès judiciaire". *Thèse de doctorat. université d'Aix-Marseille*, 2000.
- Vergès, M. Étienne. *Procédure pénale*. Paris: Lexis Nexis, 2020.

This Page Intentionally Left Blank

پروژیکٹ سکاؤٹ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی